

Віталій МАНЗУРЕНКО

ОСТАННЯ ЛИЦАРСЬКА ВІЙНА В ЄВРОПІ Й ВІДЗНАКИ ЇЇ УЧАСНИКАМ

Наприкінці Першої світової війни, 9 лютого 1918 р., у Бересті між Українською Народною Республікою, з одного боку, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною – з другого було укладено мирний договір. Одночасно з цим українська й австрійська делегації підписали таємний додаток до нього, згідно з яким австрійський уряд брав на себе зобов'язання не пізніше від 20 липня 1918 р. внести до рейхсрату законопроект, що обумовлював „відділення в більшості заселеної українцями східної частини Галичини від цього коронного краю і сполучення разом із Буковиною в один окремих коронний край”¹. Крім того, австрійський уряд забор'язувався „зробити все, що тільки в його змозі, щоб цей проект дістав силу закону”². Цим перекреслювалося раніше взяте ним забор'язання передати Галичину Польщі. Така двоїста позиція австрійського уряду заклала передумови до виникнення збройного протистояння між українцями і поляками в Галичині, передусім у Львові.

Австрійський уряд робив усе, щоб його обіцянка створити з Гали-

чини й Буковини окремих коронний край з широкою територіальною і національною автономією для українців лишалася нерозголошеною, бо розумів, що інакше це спричинить велике незадоволення Австрією серед поляків. Проте надовго зберегти таємницю не вдалося. Один із членів української делегації, повертаючись додому через Львів, розповів провідним діячам галицьких українців про таємний додаток до мирного договору. Його зміст викликав в українського населення велике піднесення, відтак став відомий і полякам. У польській пресі з'явилися звинувачення Австрії та її мирної делегації у недотриманні даного раніше полякам слова.

Утім, навіть коли минула визначена в таємному додатку дата 20 серпня, австрійський уряд не поспішав виносити обіцяний українцям законопроект на затвердження. Щобільше, міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф Буріан доклав усіх зусиль, аби його країна – єдина з підписантів Берестейського мирного договору – не ратифікувала його. Це свідчило, що австрійський уряд і далі лавірував, потайки обіцяючи українцям визнати й забезпечи-

ти їхні права в Галичині й разом з тим полякам – зберегти в краї їхні інтереси.

Тим часом політичне становище Австро-Угорської імперії день у день гіршало. Як на зовнішніх фронтах, так і в самій країні відчувалося наближення катастрофи. У державі запанував голод, почали вибухати заворушення, авторитет державної адміністрації зійшов нанівець. Новий цісар Карл I, шукаючи виходу з цієї, вкрай скрутною ситуації, 16 жовтня 1918 р. видав маніфест, у якому зазначалося, що Австрія з волі своїх народів має стати союзною державою, де кожне плем'я у своєму краї творитиме власний державний організм. Та оголошення цього маніфесту спізнилося щонайменше на дев'ять місяців. За цей час поляки, чехи, словаки, хорвати, словенці, угорці та інші народи Австро-Угорської імперії остаточно визначилися й прагнули тепер здобути власні національні держави. Лише українці й надалі робили основну ставку на Відень, сподіваючись, що він задовольнить їхнє бажання мати автономію. Однак текст маніфесту не давав жодних підстав для таких надій. По-перше, у ньому застерігалось право на сполучення польських країв Австрії з польською державою; по-друге, про українські вимоги й права взагалі не згадувалось; по-третє, спеціально наголошувалося, що в жодному разі не порушуватиметься інтегральність країв святої угорської корони, тобто стверджувалося збере-

ження мадярського панування на українському Закарпатті.

Українські політичні сили одразу ж відреагували на цей маніфест. За два дні, а саме 18 жовтня, у Львові в Народному домі було проведено зібрання, на яке його організатори запросили 33 українських послів обох палат австро-угорського парламенту, 34 послів галицького й 16 послів буковинського крайового сейму, а також 9 представників від трьох провідних українських політичних партій. Нарада почалася о восьмій годині вечора й тривала до четвертої ранку наступного дня. Учасники її визнали себе єдиними законно обраними репрезентантами українського народу й українських земель у межах Австро-Угорщини й заснували Українську Національну Раду – константитуанту „тієї частини українського народу, що живе в австро-угорській монархії, на цій його етнографічній території”³. На голову УНРади обрали доктора Євгена Петрушевича*.

19 жовтня Українська Національна Рада одностайно ухвалила свій маніфест. Вона проголошувала: “1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини – творить одноцілу українську територію. 2. Ся українська національна територія уконституується отсим як українська держава ...”⁴

Коли Євген Петрушевич, як голова Української Національної Ради, провадив переговори з австрійським урядом у Відні щодо визнання Української держави у складі української частини Галичини, Буковини й Закарпаття, стало відомим, що 29 жовтня поляки дістали від австрійців згоду на передання їм Галичини**. Маючи попередні домовленості, уже за день до цього в Кракові постала Польська ліквідаційна комісія, представники якої мали приїхати до Львова й узяти владу від австрійського намісника Галичини Гуйна. Проти цих дій рішуче виступив сотник Українських січових стрільців (УСС) Дмитро Вітовський***. На нараді Генерального військового комісаріату, який він очолив, ухвалили негайно почати збройне повстання й перебрати владу у свої руки. Про це рішення повідомили УНРаду, але вона була проти рішучих дій, усе ще сподіваючись, що австрійський уряд легально передасть українцям владу в Галичині. Аби з'ясувати, наскільки реальні такі надії, графа Гуйна 30 жовтня відвідала львівська делегація УНРади на чолі з доктором К. Левицьким. Під час розмови вона дістала від австрійського намісника рішучу відмову передати владу українцям. Водночас австрійський уряд роздавав нові обіцянки. 31 жовтня австрійська Рада міністрів розглянула українські й польські вимоги. Було вироблено позицію, що заохочувала польські претензії, але водночас визнавала рівне право

української нації до утворення самостійного державного організму.

Маючи вірогідну інформацію, що 1–2 листопада владу в Галичині від австрійців отримає Польська ліквідаційна комісія, українські провідники вирішили підняти вночі проти 1 листопада збройне повстання. Це було важке рішення. По-перше, у Львові стояла сильна військова залога австро-угорського війська, що складалася з двох боездатних, повністю укомплектованих частин, а на території Галичини перебувала 150-тисячна армія, дії якої нелегко було передбачити. По-друге, не було відомо, як відреагує на виступ українців багатонаціональне населення Львова та на чий бік воно стане в цьому протистоянні****. Тому робилося все, щоб не допустити непотрібного кровопролиття в місті.

Завдяки дипломатичному хистові старшини Ілька Цюкана вдалося в останню хвилину схилити обидві австро-угорські частини – німецький штурмовий курінь з Граца й угорський полк – до нейтральності.

Які ж військові сили тоді мала українська сторона? Станом на 25 жовтня на її боці було 600 жовнірів з 15-го полку піхоти, де служили в основному вояки з місцевостей поблизу Тернополя, 500 жовнірів з 19-го стрілецького полку, розташованого у Львові й сусідніх повітах, 450 – супровідного куреня 41-го полку піхоти, 150 – із львівської поліції, 800 – з 50-го вартового куреня, 90 – з 30-го стрілецького куреня. Разом – при-

близно 2400 осіб. Однак багато з цих жовнірів належали до допоміжних (вартових, інтендантських та ін.) військових служб і не мали бойового вишколу⁵. Тому реальна кількість українських вояків, що брала участь 1 листопада у збройному повстанні, становила лише близько 1400 осіб. З них 800 передбачалося використати для обсадження команд і різних урядових будинків та складів, 500 – як залогу казарм і для патрульної служби на вулицях, а також при охороні інтернованих. Сотню планувалося залишити для резерву. Цих сил було так мало, що на захоплення деяких об'єктів (військові склади на Янівській вулиці, ангар літаків на Левандівці) навіть не виділили військових підрозділів, оскільки їх просто не вистачало. У подальшому це призвело до сумних наслідків.

О четвертій годині ранку 1 листопада 1918 р. без бою було зайнято ратушу, палац австрійського намісника, головну пошту, Австро-Угорський банк, головний залізничний вокзал і вокзали на Персенківці, Личакові, Підзамчому, кадетську школу та інші будівлі. Українські вояки, що служили в австрійських частинах, роззброїли охоронців і поставили своїх вартових біля цих важливих об'єктів. На львівській ратуші піднято український синьо-жовтий прапор. Уранці наступного дня інтерновано австрійського намісника Галичини Гуйна й коменданта львівської військової округи генерала Пфедффера. Гуйн відреагував

Український січовий стрілець біля ратуші у Львові. 1 листопада 1918 р. З архіву часопису „Однострій”

на це досить-таки оригінально, заявивши, що як інтернований не може виконувати ніяких правних дій, тому передає намісництво своєму заступникові українцю Володимирі Децикевичу, а потім сам, уже як приватна особа, через Німеччину від'їхав до Відня. Прощаючись з українськими політиками, граф Гуйн сказав: „Мені, старому, здається, що справа не піде так легко, як почалася. Ваші противники – це завзяті люди...” Після від'їзду Гуйна Володимир Децикевич за відповідним протоколом поставив уряд австрійського намісництва в Галичині до диспозиції Української Національної Ради.

Коли 2 листопада з Кракова до Львова прибули представники Польської ліквідаційної комісії, щоб офіційно перебрати владу від австрійського намісника, вони були поставлені перед фактом існування галицької Української держави. Цікаво, що з боку Австрії стосовно цього не було жодних заперечень, і вже за кілька днів після листопадового повстання надійшло офіційне повідомлення з Відня про визнання австрійським урядом створеної Української держави.

Українці своїм збройним повстанням на кілька днів випередили поляків, здобуваючи владу у Львові й цілій Галичині. Отямившись від несподіванки, поляки вдалися до протидії. У Львові вони мали чотирікратну перевагу над українцями. Крім того, треба враховувати, що в місті була велика кількість польських старшин і вояків, об'єднаних у таємних військових організаціях. Не варто забувати, що поляки значно переважали кількісно військових старшин. В австро-угорській армії на кожну тисячу офіцерів припадало всього 2 українці, а поляків – 27. Велику роль відіграло в наступних подіях і те, що польське населення Львова, яке становило більше половини мешканців, було вороже настроєне до всяких змін, що загрожували його домінуванню в місті.

Полудень 1 листопада треба вважати початком українсько-польської війни, у якій з одного боку виступало 20 мільйонів поляків, а з другого – 3,5 мільйона галицьких українців. Цю війну ще називають

останньою лицарською війною в Європі. Чим зумовлена така назва? Насамперед це було пов'язане з довготривалим сусідством українців і поляків на галицьких землях. Діти – як українців, так і поляків – навчалися здебільшого в тих самих школах і гімназіях. У житлових будинках Львова мешкали представники обох націй, які разом святкували весілля, уродини й визначні події свого життя. І тут раптом в один день вони вимушені були стати по різні боки барикад.

Як розповідали очевидці, на деяких ділянках міста було запроваджено лицарські правила: бій починався о дев'ятій ранку й тривав до першої години пополудні. Потім супротивні сторони йшли обідати. Ось як згадує про це один з учасників боїв у Львові: „...По кільконадцяти стрілах замовкли польські гармати. Ми обідали, а мабуть, і вони теж”⁶. По обіді – з другої до шостої – теж тривали бої, відтак усе стихало до наступного ранку. Старшинам з обох сторін дозволялося йти, навіть через лінію фронту, до своїх родин, але з умовою, що зранку вони будуть на позиціях. У разі порушення цієї домови старшин інтернували.

Збройна протидія поляків почалася вже пополудні 1 листопада в південно-західній частині міста. Вони стягнули свої військові сили в район львівської дільниці Новий Світ і вже звідти заатакували українських вартових, а далі вирушили в напрямку залізничного вокзалу. Виступ поляків очолив

капітан Мечислав Мончинський, член Національної ліги, керівник Польської організації військових кадрів. Уже на початку боїв Начальна команда польських військ, згідно з українськими джерелами, мала близько тисячі бойовиків. За польськими джерелами, вночі проти 3 листопада на польському боці було тільки 560 осіб.

Президія ради міста одразу ж створила Польський Національний Комітет, який звернувся до Української Національної Ради з пропозицією провести переговори. Одночасно Начальна команда польських військ, маючи достатню кількість вишколених офіцерів, без проблем реформувала групи бойовиків у регулярні військові підрозділи. Командантом піхоти було призначено капітана Барського, команду полку артилерії очолив капітан Лодзінський.

Великим здобутком поляків стало захоплення 2 листопада складів зброї та амуніції в районі головного вокзалу. Таким чином вони дістали близько 2 млн. одиниць амуніції, що остаточно вирішило питання озброєння добровольців і мобілізованих до польського війська, а також уможливило його постійне поповнення та забезпечення⁷. Після відходу українських військ зі Львова в ніч з 21 на 22 листопада тільки в підпорядковані команди міста Львова (за зведеною відомістю, датованою 25 листопада) перебувало 7172 жовніри й 1173 офіцери, з них – 414 „бойових” офіцерів і 2774 жовніри, а в служ-

бах забезпечення – 759 офіцерів і 4398 жовнірів⁸. Треба зауважити, що, крім частин піхоти, поляки мали й інші підрозділи – кавалерійські, артилерійські й технічні. Тому загальна кількість офіцерів і жовнірів, які протистояли українцям, була значно більша.

Начальна команда польських військ використовувала свої сили дуже професійно й раціонально. Так, 12 листопада було видано наказ, що вимагав від командантів і підрозділів „обмежити до мінімуму позафронтову службу. Вживати до неї людей нездатних до фронтової служби, евантуально жінок”⁹.

Велика перевага поляків полягала в тому, що більшість їхніх вояків були „дітьми міста”, докладно знали Львів, його вулиці й провулки. Загалом українське військо багато в чому поступалося польському. Скажімо, якщо Січові стрільці на фронтах Першої світової війни свідомо й жертвовно боролися за національне визволення, то українські вояки, що перебували в австрійському війську, не відзначалися такою відданістю. Після встановлення українського контролю над містом, ставши вільними од військового обов’язку, близько половини з них покинули Львів і повернулися додому. Уже 3 листопада начальник штабу Генеральної команди українських військ С. Горук на питання про кількість українських вояків у Львові відповідав: ”Таких є всього 648 чоловік”¹⁰. Тобто з 1400 осіб, що брали участь у збройному пов-

станні 1 листопада, залишилося менш за половину.

З багатьох причин збройне повстання українців у Львові було приречене на поразку. Насамперед до нього вело невпинне зростання польського війська і зменшення українського. Велика помилка українського командування була в тому, що воно не допустило до участі в боях цивільних добровольців. Тільки ввечері 3 листопада до станції Сихів з Чернівців прибув перший підрозділ полку Січових стрільців чисельністю 800 вояків під командою сотника Осипа Букшованого****. Вони зрівноважили кількість вояків з обох сторін фронту та це не дуже вплинуло на загальну ситуацію. Українські вояки, зокрема й Січові стрільці, на відміну од польських не були привичаєні до міських боїв. Ось як писав про це старшина УССів Степан Шухевич: „Добровольці, які наплинули зі сіл, не мали ще найменшого поняття про військову службу і потребували елементарного вишколу. Коли навіть з вояків українців давньої австрійської армії було добрих свідомих борців яких дві до три сотні у Львові, то й вони не являли собою ніякої сили, бо хоч був це вояк знаменитий, вишколений в окопах, у вуличних боях міста [він] не являє собою найменшої вартості”¹¹.

Намагаючись звести збройне протистояння до щонайменших втрат, супротивні сторони вже пополудні 2 листопада уклали 24-годинне перемир'я. Переговори провадили

військові представники. Польське командування висунуло кілька пунктів вимог: у перших двох йшлося про звільнення публічних будинків від залог українського й польського війська аж до створення спільної польсько-української міліції, перший загін якої (50 осіб) повинен охороняти ратушу. Міліція мала бути сформована до 10 листопада за національним складом, пропорційним до складу населення Львова, і підпорядковуватися спільно створеному комітетові. Третій пункт передбачав окреме розміщення у визначених комітетом казармах українських і польських військ. Комітетові також належало здійснити поділ австрійських державних будинків між українською і польською сторонами. Четвертим пунктом пропонувалося організувати спільну оперативну команду на чолі з двома старшинами (українським і польським) для придушення можливих грабежів, яких міліція не в змозі буде припиняти. Термін домовленості визначався в 10 днів, починаючи з 14 години 3 листопада. Цей реченець міг бути продовжений на кожні наступні десять днів, якщо жодна зі сторін не припинить чинності домовленості за 24 години до закінчення 10 діб.

Українська сторона погодилася обговорювати всі пункти, за винятком третього, що мав принципове значення, оскільки суперечив проголошеній Національною Радою суверенності Української держави¹².

Перше перемир'я тривало лише до вечора 3 листопада, коли до Сихова прибув згаданий транспорт

Січових стрільців. Одна частина їх на чолі з сотником Осипом Букшованим розпочала наступ на захоплену поляками Цитадель і здобула її. Друга частина групи під командою четаря Т. Шухевича після важкого, але вдалого бою за Персенківку вирушила на підмогу залозі головного вокзалу, однак на той час ним уже оволоділи поляки. У ході запеклих боїв, попри всі намагання, повернути головний вокзал їм не вдалося.

4 листопада поляки значно зміцнили свої позиції, захопивши будинки управління залізниці й духовної семінарії біля головної пошти. У нижній частині вул. Городоцької вони вели бій за казарми Фердинанда, наблизилися аж до Католицького дому й костелу св. Анни. На північному фланзі польська боївка дійшла до Клепарова.

5 листопада поляки зав'язали бій за головну пошту. Одночасно тривала збройна боротьба в районі костелу св. Анни, казарм Фердинанда, військових казарм на вул. Клепарівській, Будинку інвалідів, на північному відтинку – у районі Підзамчого, вул. Жовківської, міської різниці. Того ж дня знову відбулися переговори про перемир'я, яке набрало чинності з 3 години ночі 6 листопада. Протягом доби передбачалося провести обмін тілами загиблих, відновити діяльність шпиталю при духовній семінарії, звільнити інтернованих, зокрема з об'єктів собору св. Юра.

Відомий український військовий історик Лев Шанковський

Бастіон Цитадель, здобутий українцями. З архіву часопису „Однострій”

поділяє бої у Львові на три періоди. У перший період, включно з 9 листопада, оперативну ініціативу мали польські повстанці. Найбільше їхнє досягнення тоді – захоплення головного вокзалу. Здобуття цього важливого стратегічного об'єкта привело до здобуття перемоги у Львові. Польська оперативна ініціатива зійшла нанівець унаслідок невдач у середмісті, зокрема під час наступу на будинок сейму. Тут поляки зазнали великих втрат і відтоді не пробували робити великих фронтальних наступів. Другий період боїв тривав до 21 листопада, коли з Польщі на допомогу львівським полякам прибув підполковник Токаржевський

з 140 офіцерами й 1228 вояками. Після цього настав третій, останній період боїв. Польські війська розпочали наступальну операцію. Під час її на правому крилі, на півночі фронту, вони не здобули успіху, водночас на лівому крилі, на південному фронті змогли прорватися до Личакова. Просування поляків на південь викликало розгубленість в українського командування, яке видано наказ військам відійти зі Львова. Відступ відбувся у зразковому порядку й українські війська, покинувши Львів, одразу під містом створили бойовий фронт, не даючи змоги полякам рухатися далі на схід.

Листопадові бої, що велися у великому місті, на багатьох ділянках фронту періодично виникали, а потім у результаті досягнення перемир'я стихали. Львів практично був поділений на дві частини, де жили люди різних національностей. Військове командування з обох сторін намагалося додержувати міжнародних норм ставлення

до поранених, поважання інтересів мирного населення. Зокрема було досягнуто домовленості про санітарні „патролі” у складі до п'яти осіб, які могли виходити на бойову лінію, щоб забрати поранених. Вони мали білий прапор з червоним хрестом. Нічної пори „патролі” з прапором освітлювалися. У разі обстрілу їх обидві сторони зобов'язувалися „винних прикладно вкарати і про те повідомити супротивну сторону”¹³.

Також звертає на себе увагу угода про нейтральність міської електростанції на Персенківці й міської газовні на вул. Джерельній. Обидва підприємства оголосили екстериторіальними, а їхнім працівникам видали відповідні посвідки. Дотримання нейтральності забезпечувала комісія з трьох українських і трьох польських представників, які весь час перебували на цих підприємствах¹⁴.

І українське, і польське командування намагалося масово не застосовувати артилерію та інші види модерної зброї, що могло призвести до великих втрат серед вояків і мир-

Група польських жовнірів (зліва) і українських стрільців (справа) біля Дирекції львівської залізниці під час перемир'я. 18 листопада 1918 р. З приватної збірки автора

ного населення. У боях за Львів протягом трьох тижнів загинуло порівняно небагато людей. Згідно з польськими джерелами, поляки втратили вбитими 210 військових і 67 цивільних осіб, пораненими – відповідно 762 і 148¹⁵. За українськими джерелами, українці втратили 250 вояків і близько 500 стрільців дістали поранення¹⁶.

Драматичні події у Львові 1–22 листопада 1918 р. залишили свій слід у розвитку національної фалеристики українського і польського народів. До того історія світової фалеристики не знала випадку, щоб за бої в одному місті впродовж доволі короткого часу було встановлено таку велику кількість військових відзнак.

Щоправда, українська сторона за участь у цих подіях заснувала лише одну нагороду. Маючи на меті піднести бойовий дух вояків, Українська Національна Рада 5 листопада 1918 р. звернулася до них з відозвою. У ній зазначалося: „Щоб увіковічити Ваш історичний подвиг, Ми, Українська Національна Рада, установляємо отсим для кожного з Вас найвищу військову відзнаку „За обняття Львова у власність Української держави”¹⁷. На думку історика Миколи Чмиря, слово „найвища” помилково з’явилося в тексті вже на етапі його публікації, бо навряд щоб відзнака для нагородження великої кількості осіб (2 тис.) могла мати такий статус¹⁸. На жаль, статуту відзнаки, її опису чи малюнка львівська газета „Діло”, де видрукувано відозву, не подала.

Реконструкція проекту першої української відзнаки „За обняття Львова у власність Української держави”. Зі збірки інженера З. Яворського. Репродукція з вид.: Українські січові стрільці. – Монреаль, 1955. – С. 191

Діаспорний дослідник Р.Климкевич за поданим девізом назвав її орденном „Оборонців Львова”¹⁹.

Ймовірно, що в тяжких умовах боротьби за Львів просто не було часу розробити статут і визначити зовнішній вигляд відзнаки. Уже пізніше творці ескізу першої нагороди ЗУНР уявляли її як коштовний багатоступеневий орден. Відомо, що цей орден спроектував перший військовий комендант галицької столиці полковник М. Мартинович, а зображення його створив художник поручник УСС І.Іванець.

За Р. Климкевичем, знак ордену являв собою блакитний широкораменний хрест, сполучений раменами з золотою й прикрашеною діамантами восьмикінцевою променистою зіркою з калинових листків, оздоблених діамантами й рубінами.

З-під кінців хреста виступали два античні мечі, так само прикрашені рубінами. У центрі знака був круглий медальйон із золотим тризубом і цифрами „1–21.X.1918”, оточений малиною стрічкою з написом золотими літерами „ОБОРОНЦІ ЛЬВОВА”. На верхньому кінці хреста в щиті – герб Львова – увінчаний золотою королівською короною із сапфірами. Згідно з проектом, орден мав символізувати вірність (блакитний колір хреста) й притаманну традиціям української духовності (широкораменність) та військової (малиновий колір) жертвності самопосягату (хрест), відродження українського (калина) війська (зірка) в героїчній боротьбі (мечі) за державу (тризуб) і столицю ЗУНР (герб Львова), колишнє головне місто Галицько-Волинського королівства (корона). До нагороди пропонувалася орденська стрічка ясно-малинового кольору (символ традицій української зброї) з блакитними (символ вірності цим традиціям) смужками по краях. Знак ордену для цивільних осіб зображення мечів не мав. Орденська стрічка до цього знака була темно-малинова з блакитними смужками.

Відповідно до світової класичної схеми творення орденів, розробники проекту запропонували три класи нагороди. Орден першої класи – Великий хрест належало носити на великій орденській стрічці через праве плече. Ним мали нагороджувати Голову Української держави, представників найвищого командування Збройних Сил або особливо

заслужених осіб. Орден другої класи – Командорський хрест (менший розміром за попередній) нагороджені повинні були носити на шії на меншій стрічці у вигляді „в’язанки”. Ним передбачалося відзначати видатних військових командувачів і відомих своєю громадською діяльністю цивільних осіб. Орден третьої класи – Лицарський хрест (найменшого розміру) теж мали носити на шії. Його могли отримати військовики офіцерського, старшинського й рядового складу за виняткові військові успіхи та особисту участь у Листопадових боях у Львові, інших операціях української армії, а цивільні особи – за заслуги в організації Листопадового перевороту і в державному будівництві ЗУНР. Отже, за основу було взято принцип залежності ступеня ордену від посади нагороджуваного.

У наш час сама ідея запровадити такий коштовний орден в умовах вкрай непевної ситуації і хиткого становища щойно проголошеної західноукраїнської держави видається фантастичною. Зображення цієї нагороди можна знайти тільки в альбомі „Українські січові стрільці”, виданому 1955 р. у Монреалі (Канада). З уміщеною в ньому світліни збірки інженера Зенона Яворського не зрозуміло, чи посідав він реальну відзнаку, а чи це була тільки її пізніша реконструкція. На фотографії орден фігурує у варіанті без мечів, діамантів і сапфірів²⁰.

Інакше склалася доля польських нагород за львівські бої. Коли листопадове збройне протистояння закінчилося, поляки заснували

понад двадцять військових відзнак за ці події. Та ми зупинимося на трьох основних. Передусім це гонорова відзнака „Орлята” (Odznaka Honorowa „Orlęta”), яку встановив командувач армії „Схід” генерал Тадеуш Розвадовський. Виконано її було з міді у формі чотирираменного хреста, складеного з чотирьох сидячих орлів, що тримають лапами круглий щит з гербом Львова посередині й написом: „OBROŃCOM KRESÓW WSCHODNICH 1919” („ЗАХИСНИКАМ СХІДНИХ ОКРАЇН 1919”). Розмір 44x44 мм. Відзнаку спроектував Т. Лучинський, виготовив заклад Я. Кнедлера у Варшаві.

Умовою отримання відзнаки „Орлята” була довга бездоганна служба в обороні Східної Галичини. Нагороджували нею всіх офіцерів і жовнірів, що були на військовій службі, а також членів MSO („міської громадської сторожі”) і особливо

Польські учасники боїв у Львові, нагороджені гоноровою відзнакою „Орлята”. Зліва – молодий гімназист, справа – учасник повстання 1863 р. З архіву часопису „Однострій”

Загін міської громадської сторожі. З архіву часопису „Однострій”

Гонорова відзнака „Орлята”, яку встановив командувач армії „Схід” генерал Т. Розвадовський. З приватної збірки автора

Гонорова відзнака „Орлята”, виконана за зразком Хреста ордена Вірності Мілітарі. II випуск. З приватної збірки автора

Диплом до гонорової відзнаки „Орлята” за № 30034, виданий Б. Колушці З приватної збірки автора

Диплом до гонорової відзнаки „Орлята” (II випуск), виданий поручникові В. Карпінському. З приватної збірки автора

заслужених осіб, які подавали допому польській армії до 19 березня 1919 р. Відзнаку носили на правій кишені мундира, прикріплюючи її на ширину пальця нижче від гудзика.

Таких відзнак вручено понад 30 тисяч (на це вказує номер диплома, виданого Болеславу Колушці). Утім такої великої кількості польських вояків під час листопадових боїв у Львові не було. Тому впевнено можна стверджувати, що її дістали також багато учасників пізнішої збройної боротьби за цілу Галичину.

Згідно з польськими джерелами, гонорова відзнака „Орлята” мала й другий випуск. На думку польського автора Яна Партики, її вручали офіцерам²¹.

Цю відзнаку виконано на взірць Хреста ордену Вірнуті Мілітарі. У центрі хреста, покритого блакитною емаллю, вміщено герб Львова, повитий лавровим вінком. У нижній частині його – стрічка, з якої звисає Хрест ордену Вірнуті Мілітарі. На раменах хреста виконано напис і дату: на верхньому – „1918–1919”, лівому – „OBROŃCOM” („ЗАХИСНИКАМ”), правому – „KRESÓW” („ОКРАЇН”), нижньому – „WSCHODNICH” („СХІДНИХ”). Між раменами хреста зображено коронованих орлів, стилізованих під ягеллонського орла. Відзнаку виготовлено зі срібла, її розміри – 38 x 38 мм. Правдоподібно, автором проекту був др. Леслав Вегжиновський. Загалом таких нагород видано понад чотири тисячі.

Якщо гонорова відзнака „Орлята” була загальною і її могли отримати

не лише учасники львівських боїв, то „Хрест оборони Львова” („Krzyż obrony Lwowa”) вручали тільки безпосереднім учасникам цих боїв. Такою пам’ятковою відзнакою нагороджено всіх встановлених осіб, що брали участь у боях з 1 до 22 листопада. Її надавала комісія, до складу якої входило троє офіцерів, уже відзначених цим Хрестом.

Відзнака виконана з жовтого металу, посріблена, розміри – 38 x 38 мм. Хрест з опуклими ременами має в центральній частині щит з гербом Львова й написом: „LWÓW/1/XI/1918/22/XI”. Під щитом уміщено перехрещені мечі, а на нижньому ремені – Хрест ордену Вірнуті Мілітарі. Першим виконавцем цих відзнак був заклад Валдина, Тиралі й Паяка в Кракові.

„Хрест оборони Львова” отримали близько семи тисяч учасників боїв за місто, що підтверджує відзнака за номером 6992, надана Йозефові Фолті в 1923 р. (збері-

Пам’яткова відзнака „Хрест оборони Львова”, надана Б. Колушці. З приватної збірки автора

гається в приватній збірці Генрика Біловонса, Польща).

Отже, польська сторона вчасно нагородила своїх жовнів за львівські бої. Українська сторона, програвши в 1918 – 1920 рр. війну за незалежність Батьківщини, не змогла вшанувати своїх вояків запроєктованою відзна-

кою „За обняття Львова у власність Української держави”. І тільки в 1928 р. встановлено вже іншу нагороду – пропам’ятну воєнну відзнаку Української галицької армії, так званий Галицький Хрест, яким нагороджено і українських старшин та вояків, що брали участь у боях за Львів.

ПРИМІТКИ

- 1 Цит. за вид.: Дорошенко Д. Історія України: 1917 – 1923 рр. – К., 2002. – Т. 2. – С.150.
- 2 Там само.
- 3 Конституційні акти України: 1917 – 1920: Невідомі Конституції України. – К., 1992. – С. 92.
- * Євген Петрушевич – посол до австрійського парламенту з 1907 по 1918 р., голова Української парламентарної репрезентації, президент Української Національної ради з жовтня 1918 р., диктатор Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) з 9 червня по грудень 1919 року.
- 4 Цит. за вид.: Литвин М. Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 28.
- ** Представник австрійського уряду заявив у Варшаві польській Регенційній раді, що Австрія віддасть Польщі Галичину, якщо поляки покличуть цесаря Карла на польський королівський престіл.
- *** Дмитро Вітовський (1887– 1919) – полковник, командант сотні УСС у 1914 – 1916 рр., голова Військового комітету у Львові в жовтні 1918 р., Міністр військових справ ЗУНР у 1919 р.
- **** На той час у Львові було 205 тис. населення, зокрема близько 30 тис. українців, 110 тис. поляків і 60 тис. євреїв.
- 5 Макарчук С.А. Українська республіка галичан. – Львів, 1997. – С.48.
- 6 Фенців І. Українська артилерія у Львові 1– 21.XI.1918 р. // Літопис „Червоної калини”. – 1929 р. – Ч. 1.
- 7 Czubiński A. Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918 – 1921. – Opole, 1993. – S. 61.
- 8 Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 3.
- 9 Там само. – Спр. 54. – Арк. 11 зв.
- 10 Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів, 1931. – С. 128.
- ***** Осип Букшований (1888 – після 1933) – сотник, командант сотні УСС у 1914 – 1915 рр., з осені 1917 р. – старший командир легіону УСС, командант бригади УСС у 1919 р.
- 11 Шухевич С. Спомини з українсько-галицької армії. – Ч.1. – С. 24, 25.
- 12 Макарчук С.А. Зазнач. праця. – С. 87.
- 13 ДАЛО. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 54. – С. 29, 30.
- 14 Там само. – Арк. 29 зв.
- 15 Czubiński A. Op. cit. – S. 64.
- 16 Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія галицького стрілецтва. – Львів, 1991. – С. 83.
- 17 Діло. – Львів, 1918. – 6 листоп.
- 18 Чмир М. Військові нагороди в Західноукраїнській Народній Республіці (1918 –1919 рр.) // Український історичний журнал. – 1999. – № 5. – С. 50–56.
- 19 Климкевич Р. Відзначення УГА // Українська галицька армія у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1919 – 1920 рр.: Матеріали до історії. – Вінніпег, 1960. –Ч.2. –С.261.
- 20 Українські січові стрільці. – Монреаль, 1955. – С.191.
- 21 Partyka J. Odznaki pamiątkowe obrony Lwowa oraz niektore z lat 1918 – 1920. – Rzeszów, 1998. – S.23.